

KOCSIS GYULA

BÚCSÚ A HALOTTÓL. SIRATÁS, TOR, SÍRJELEK PEST- PILIS MEGYÉBEN A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN

*„De akár gazdag, akár szegényes a tor, mindig és mindenképpen kell egy kis jó-
féle nádpálinka; minden elmaradhat, még a kávé is, csak ez meglegyen; ilyen
szíverősítő nélkül nincs valamire való virrasztó. Pálinka nélkül a virrasztás
tisztetlenség az elhunytal szemben, közönyre és szeretetlenségre vall.”*

(Amado 1998: 16.)

A kötet szerzői által írt tanulmányokkal köszöntött Pozsony Ferenc a közel-
múltban megjelent tanulmányában áttekintette a magyar néprajzi kutatás
19–20. századi és a 21. század eddig eltelt éveit során a népi kultúra táji ta-
goltságának megfigyelése, bemutatása céljából kifejtett próbálkozásait és
eredményeit, elvi megfontolásait, módszertani eszközeit (Pozsony 2013).
Írásának záró gondolata a következő: „...a jövőben Erdélyben és Moldvában
is szükség van a mikroszintű térségek néprajzi, kulturális jellegzetessége-
inek árnyalt komplex elemzésére, mivel végül is csak ezek vezethetnek el
nagyobb léptékű kulturális és társadalmi összefüggések megismeréséhez.”
(Pozsony 2013: 579.) A kötettel köszöntött szerző idézett szövegében ugyan
Erdélyre és Moldvára fókuszálva tartja szükségesnek a regionális tagoltság
vizsgálatát, a jelen írás szerzője szerint azonban még a szűkebb, a mai or-
szághatárok közé zárt nyelvterületen is van még tennivaló, az elért ered-
ményekkel együtt is. A jelenlegi összegzések ugyanis kevésbé a saját te-
repmunka során megállapított ismeretek alapján születtek, sokkal inkább
a megelőző évtizedek érdeklődését, vizsgálati szempontjait, értelmezését
reflektáló publikációk alapján – a szerzők nagyrészt „hozott anyaggal” dol-
goztak, ki-ki a maga ismeretei szerint jól, vagy kevésbé jól. Alighanem ér-
vényes ez az atlasz gyűjtés anyagaira is, ugyanis a (magyar!) kutatópontok
kiválasztása (konkrét ismeretek hiányában csak feltételezésem szerint) az
akkori szakirodalomra épül/hetet/t. Eme (talán igaztalan) megállapítás
nem az elvégzett munka értékét, vonja kétségbe, pusztán a Pozsony megfo-

galmazása szerinti, a „mikroszintű térségek” további, újabb források bevonásával végzett vizsgálatának szükségességét igyekeznek alátámasztani. Újabb forrásokat jelenthetnek ma azok a korábban is létező írott történeti feljegyzések, amelyekre a népi kultúra életének egy bizonyos fázisában (a néprajzi kutatás szűkebben vett „első” évszázadában: 1850–1950) „kevésbé volt szükség”, mert a változásokkal együtt, de még élő, megfigyelhető jelen miatt nem terjedt ki a figyelem rájuk. Ilyenek a mindennapi élet vizsgálatát lehetővé tévő gazdasági naplók, önéletírások, árvaügyi iratok: végrendeletek, hagyatéki leltárak-becsük, stb.

A következőkben az árvaügyi iratokra¹ támaszkodva kívánjuk bemutatni a ma Pest megyeként ismert közigazgatási egység egy részében létezett települések gyakran falvanként is többnemzetiségű (magyar, német, szlovák, délszláv) és nemegyszer falvanként is többfelekezeti (római katolikus, református, evangélikus, ortodox) népességének halott búcsúztatási gyakorlatának a hagyatéki ügyekből megismerhető sajátosságait.² (A jelen dolgozatban említett községek forrásaira történő hivatkozást összesítve, a függelékben közlöm.)

A bemutatáshoz földrajzi, táji csoportok kialakítása látszott elfogadhatónak. A földrajzi szempont alapján történt csoport – amelyekben az egész megyéhez hasonlóan, etnikai és felekezeti szempontból is sokszínű népesség élt – kialakítását az életfeltételeket ekkor még nagyrészt meghatározóan biztosító ökológiai táj indokolta számunkra. (A vizsgált időszaknál mintegy évtizeddel korábbi, az 1848-as törvény (és az 1953-as pátenis) által meghatározott, a feudális terhek és földesúr – jobbágy mindennapi életét alakító szabályok figyelembe vételére ezúttal nincs módunk.) Ezek a táji csoportok a következők: 1. Pilis megyei helységek a Duna jobb partján, 2. a Csepel sziget falvai, 3. Duna bal parti települések, 4. Észak Pest-megyei települések, 5. A Gödöllői-dombság déli részének falvai, 6. Dél Pest megyei települések – Homokhátság.³

A szokás- és társadalom kutatás egyik leggyakoribb témája a temetkezési szokások bemutatása. Erről győzheti meg a kutatót a tanatológiai irodalom 20. századi műveinek bibliográfiája (Pilling é. n.). Az összeállításban bizonyára meghaladja a százat a néprajzi munkák címléírása. A mennyiség miatt is felületes tájékozódás alapján is azonban vélelmezhető, hogy írott forrás kevésbé jelenik meg a szövegekben, és a „profán részletek”, a siratásra, torra és egyéb, a temetés során szükséges dolgokra vonatkozó számadások bemutatása hiányzik⁴. A fentebb említett forráscsoportban végzett gyűjtőmunka során azonban a kutató meglehetősen gyakran találkozott ilyen számadással a hagyatékot terhelő adós-

1 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára. IV. 260. A Pest- Pilis- Solt Megyei Központi Árvatörvénytörvény, b.) iratok. A fondban az 1861–1871 közötti esztendő iratait őrzik. Néhány leltár az 1850-es években is keletkezett. Az egyes esetekben nem hivatkozom az iratcsomó pontos lelőhelyére (dobozszám/sorszám/év) mert ez nagyon megnövelné a dolgozat terjedelmét.

2 A törvényi szabályozás lépéseit, forrást őrző közigazgatási szerv felépítését, az iratcsomók tartalmát bemutatja: Kocsis 2014.

3 1. Békásmegyér, Bia, (Duna)Bogdány, Budakeszi, Budaörs, Csobánka, Hidegkút, (Buda)Jenő, (Buda)Kalász, Piliscsaba, Pócsmegyer, (Tahi)Tótfalu, Tinnye, Zsámbék.

2. (Sziget)Becse, (Sziget)Csépe, Csepel, Lórév, Ráckeve, Tökök.

3. Áporka, Csomád, Csömör, Dömsöd, Dunakeszi, Fót, (Duna)Haraszti, Majosháza, Soroksár.

4. Acsa, Aszód, Bag, Csővár, Domony, (Vác)Duka, (Galga)Hévíz, Galgamácsa, Hévízgyörk, Kartal, Kismémedi, Kísszentmiklós, (Vác)Kisújfalu.

5. Bénye, Boldog, Cinkota, Csíktarcsa (ma: Nagytarcsa), Dány, Ecser, Gomba, Gödöllő, Gyömrő, Isaszeg, Káva, Kerepes, Kistarcsa, Tápiószecső, Veresegyház.

6. Alberti, Alsónémedi, (Cegléd)Bercel, Bugyi, Dabas, Gyón, Inárcs, Kakucs, Monor, Pilis, Üllő, Vecsés.

4 A felületes tájékozódás szerint: Bánkiné 2007 és www.sulinet.hu/oroksegtar – Mako

ságok felsorolása között. A munka folyamatában ezek azt a sejtést indukálták, hogy bizonyos különbségek figyelhetők meg a különböző etnikumú és felekezetű közösségek között. Az elhunyt elbúcsúztatásának, mint a mikrorégió körülhatárolásban szerepet játszható egyik kulturális elemnek vizsgálata teszi ki a jelen tanulmány fő kérdését.

AZ ELHALT HALOTTI ÖLTÖZETE

A 14 éves lórévi ortodox halott fiú temetési öltözetét Bing Salomon kereskedő 1867-ben kelt számlájából ismerjük meg. A sokszor mosolyra fakasztóan rossz magyar helyesírással írt számla szerint a halottnak a következőket vették számára: egy pár fehér harisnya 0.32 frt⁵, egy pruszlikra („*proszlok*”) fél rőf karton⁶ 0.20 frt, egy nyakra való selyem kendő 2.50 frt. A boltos felszámolt még négy kendőt 4.00 frt, négy keszkenőt („*fej kéz kendő*”) 1.28 frt és hat rőf selyem pántlikát („*hat rőf zselem pántlikó*”) 0.24 frt, ezek bizonyára a halottat vivő kortársak ruházatát díszítették. A monori református végelbocsátott katona temetésére is a „*holt test vivők, mint volt pajtásai*” számára 2.00 frt-ért „*csekély díszítést*” szereztek be. Monoron a halottnak „*két külső ruhát*” vásároltak 9.00 frt-ért. Az ára alapján ez posztó nadrág és mándli lehetett. A bátyja háztartásában élő csomádi „*együgyű eszű napszámos hajadonnak*” csak egy harisnyát kellett beszerezni (az ő esetében egy magánszemélytől), halotti ruházatának többi eleme a család rendelkezésére állhatott. Két gyóni leltár is említi a halott számára beszerzett „*strimpflit*”, azaz harisnyát. Az országosan elterjedt szokás szerint itt is legények vitték az elhunytat, nekik négy kendőt vásároltak a boltostól. Ugyancsak Csomádon a „*halottat vivő legényeknek és leányoknak megvett kendőkért*” 3.50 frt-ot fizettek. A Tatarszentgyörgyön 26 éves korában meghalt béreslegény temetésére két koszorún kívül 17 bokrétát és 17 rőf pántlikát is vettek, valószínű a koporsót kísérő legények-leányok számára. Zsámbékon a 17 éves árva hajadon cselédány temetésére virágot is vettek. Itt említjük meg, hogy a soroksári német hajadonok esetében nem találunk utalást kortársaik „lakodalmas” jellegű részvételére, habár az egyik 14 évesen búcsúztatott lány estében halotti ékszereket is vettek. Ugyanitt egy másik 14 évesnél és egy 7 évesnél a szemfödéllel együtt „és a többi” megjegyzést tettek, esetleg halotti ékszerekre utalva ezzel.

Apósánál betegeskedve töltött hosszú idő után tőle elköltözve, nővérénél halt meg a tinnye fiatalasszony. Halotti öltözetét kelengyéből állíthatta ki testvére: egy hosszú inget, egy félinget, 2 fehér kendőt a nyakára, valamint 1 alsó- és 1 felső szoknyát és kötényt. A lábát fekete keszkenővel takarták be. A koporsóba lepedőt és vánkost tettek. Az Alsónémediben 72 éves korában meghalt házaspár református gazda ruházata gatya és ing volt 10 rőfből (5.00 frt), „*kismándli hozzávalóval*” (3.50), selyemkendő nyakravalónak (3.50) és a lábára neki is egy selyem kendőt (1.00) terítettek.

A vizsgált évtizedben Pest-Pilis megye 35 falujában elhunytak hagyatéki terhei között (74 leltárban) jegyezték fel orvosi, vagy gyógyszer költséget, a helyi társadalomnak mind a zsellér, mind a birtokos gazda rétegéből. A néprajzi leírások általában említést

5 A pénzüsszeget 0.00 formában közlöm, a pénz nem rövidítése frt, a mai fizetőeszköztől – Ft – való megkülönböztetés érdekében.

6 www.textilorszag.hu/varras... nyomott mintás pamutszövet. A korban már terjednek a gyári előállítású anyagok.

tesznek arról, hogy az elhunytat a halotti ruhába öltöztetés előtt megmosdatják. A leltárak írásos anyagában ennek nincsen nyoma, habár néhány esetben említenek a halott körül segédkezőket. Általában csak akkor, ha ezért külön díjazást kaptak. A hosszas betegségben szenvedők ápolását is honorálták. Örkényben a 29 évesen meghalt özvegy nő hét heti ápolását hét forinttal ismerték el. Két idős (77 és 90 éves) soroksári férfi borotválásának költségét (0.50 és 0.20 frt) említették a hagyaték terhei között. Az 51 éves, gyermektelen német származású szőlőműves özvegye Csömörön a vizsgált anyagban egyedül álló módon két személynek „halott vivő díjat”, 2.65 frt-ot fizetett. A református többségű Pócsmegyeren az „eltakarító emberek bére és élelme” 10.50 frt-ot emésztett fel. A legtöbbször azonban italt (bort) említenek a halottvivők kapcsán. Soroksáron a „halottörzőknek” vett kenyér és bor került 3.80 frt-ba. (Lehet, hogy a virrasztókat illették ezzel a megnevezéssel.) Azt nem tudhatjuk, hogy a halottvivő, halottörző illetők rokonok, szomszédok, ismerősök voltak -e (amint ezt a néprajzi szakirodalom rendszerint említi), vagy falubeli idegenek, akik életében nem kapcsolódtak az elhunytához.

A leltárakban rendszerint egyenként felsorolták az elhunyt öltözetének megmaradt darabjait. Ezeket vagy természetben megtartották – az anya viseletét lányai természetben örökölték –, vagy árverésen eladták. Kivétel volt ez alól Kistarcsa, ahol az egyik esetben az elhunyt szóbeli meghagyásából ruhái a szegényeknek kiosztattak, valószínű a helyi gyakorlatnak megfelelően. Egy másik bejegyzés ugyanis azt említi, hogy helybeli szokás szerint a ruhaneműket a haldokló a koldusoknak elosztja és elosztatja.

TEMETÉSI KÖLTSÉG

Néhány településen, néhány esetben egy összegben, részletezés nélkül adták meg az összeget, így nem tudhatjuk, hogy konkrétan milyen tevékenységet (egyházi szertartás) illetve tárgyakat (koporsó) fizettek ki vele. Kalászon egyedülállóan magas 120.00 forintos költséget említettek, a megye más tájain lévő településeken Tökölön 9.30, Úllón, 9.50, Soroksáron 11.90, három galgamácsai esetben pedig 12.00 – 12.00 forint volt ez a költség. A tököli 45 éves egészszelkes gazda és a soroksári 77 éves földműves temetésére ezen a néven kifizetetlen kívül más összegeket is feljegyeztek, esetükben a temetési költség csak egy része volt a hagyaték terheinek.

EGYHÁZI SZERTARTÁS

Az egyházi szertartás számos részletéről szinte minden szakirodalmi publikáció megemlékezik. Mi itt a hagyatéki iratok feljegyzéseire szorítkozunk. Görög keleti vallású személyek temetési szertartásáról, illetve ennek anyagi terheiről nem találtunk számadást, a katolikus és protestáns közösségekből azonban számos feljegyzés maradt fenn. Soroksáron a 18. század első felében katolikus németek éltek. Egy nő temetése alkalmá-

ból celebrált szentmise 2.00, frt-ba, a „*stóla, kántor és harangozó*” összesen 7.52-be került. A 90 évesen ugyanitt meghalt özvegy férfi esetében csak a 6.99 frt stólát jegyezték fel. Bián az özvegy házaspár zsellér temetési költségei között a „*papnak s mesternek*” kifizetett 8.03 frt-ot számították fel a hagyaték terhei között. A 20 éves tököli negyedtelkes katolikus délszláv asszony számadásában 3 temetésért a plébánosnak fizetett 15.23 és a kántornak fizetett 1.30 frt-ot jegyezték fel. Az Örkényben meghalt 29 éves özvegy nő temetésén is a plébánosnak és a kántornak fizettek, 7.00 illetve 4.00 frt-ot. A Dél-Pest megyei térségben számos településen éltek (élnek) reformátusok, sok helyen többségben. A már említett monori katona temetésén a lelkész 6.00, a kántor 3.00 frt-ot kapott, a „*harangokért*” pedig 2.60-at fizettek. Gyóron a tiszteletes 1.20, a rektor 1.00, a harangozó 0.40 frt-ot kapott az elhunyt nő temetésén végzett szertartásért. Ócsán a negyedtelkes gazda hagyatékát a papnak és a rektornak kifizetett 3.20 – 3.20 frt, valamint a „*hat harangra*” adott 0.60 frt terhelte. Tótfalun – a Szentendrei-szigeten – lelkészi költségről nem, csak a rektornak kifizetett 2.00, a harangozásért járó 0.40 és a harangozónak adott 0.29 frt-ról szól a feljegyzés. Pest megyében az evangélikus felekezet tagjai túlnyomórészt tót (szlovák) ajkúak voltak. Csomádon (a falu anyaegyház Galgóczy 1877:142) a lelkész úrnak halotti prédikációért, (halotti beszédként is említették) 1.00 frt-ot, a kántornak (a másik esetben iskola tanítónak nevezik) szintén 1.00 frt-ot fizettek, a kétszeri haranghúzás 0.10 frt-ba került. A Hévízgyörk (magyar és tót nyelvű, katolikus, evangélikus és református felekezetű falu Galgóczy 1877:176) leányegyház volt, itt lelkészi költséggel nem találkozunk – esetleg a házaspár zsellér örökösei által kifizetett „*egyházi szolgálat*” 4.00 frt-os összege tartalmazhatja a lelkészi díjat. Ezen kívül a harangozás került 2.16 frt-ba. Az egyházi szolgálat életkor szerinti differenciáltságáról is képet kaphatunk. Hévízgyörkön egy 2.5 éves kislány temetésén a tanító éneklésért 0.50, egy 8 éves lány temetésén éneklésért és búcsúztatásért 1.50 frt-ot kapott. A kisebb gyerekekért szóló harang 0.40, a nagyobbért szóló 0.60 frt-ba került, a harangozó 0.10, illetve 0.15 frt-ért végezte feladatát. A gyertya elmaradhatatlan kelléke volt a búcsúztatásnak. A monori református katona virrasztásán „*több helyen égett gyertya*”, a csomádi evangélikus hajadont érintő feljegyzésekben is 8 szál gyertyát említenek. A lórévi ortodox fiú temetésére egy font (mintegy 0,5 kg) gyertyát vettek. A gyertya leginkább azonban a katolikus temetéseken volt nélkülözhetetlen. Soroksáron például szinte nem volt olyan számadás, amelyből a (legkevesebb 4,75 font, a legtöbb 8 font súlyú) gyertyára kifizetett 7.00 – 14.40 frt közötti összeg hiányzott volna.

SÍRÁSÓK

A néprajzi szakirodalomban rendszerint azt olvashatjuk, hogy a sír elkészítése a rokonság és közeli ismerősök megtisztelő kötelessége volt. A hagyatéki leltárak-becsük költségjegyzékeinek szüksézáru bejegyzéseiből nem tudunk erre vonatkozó következtetést levonni. Több esetben pénzzel fizetett idegenekre utalnak a bejegyzések, azonban gyakran az étel-ital költségek között is említődnek. Ez esetben rokoni és szomszédi közreműködésre gondolhatunk. (Pócsmegyer – „*eltakarító emberek bére és élelme.*”, Csomád „*az eltakarítással és virrasztással foglalkozó rokonok és lakosok számára tor*”)

KOPORSÓ

A elhunyt sírba helyezésének eszköze a koporsó volt, amelyet helyi asztalosok készítettek. Monori, gyóni, csomádi elszámolások szerint 3 szál deszkából készült, az anyag ára 2 – 3.00 frt volt, a munkadíj 2 – 4 frt között mozgott, feltételezhetően a koporsó díszítettségétől függően. Magyarország számos közgyűjteményében őriznek virágos festéssel, vagy valási jelképekkel, idézetekkel, a halott nevét, korát is őrző díszített, megfestett, koporsókat. A vizsgált területről egyetlen utalás alapján gondolhatunk festésre: a 26 évesen meghalt tatárszentgyörgyi béres temetési költségei között jegyezték fel negyed font festéket. A koporsó díszítésének másik módja színes fejú szögekkel történt. A színes szögekkel végzett díszítés írott 18. századi adatát Kiskunfélegyházáról (a Kiskun Kerület központja), a 19. század első feléből Túrkevéről (Nagykun Kerület) ismerjük (Bánkiné 2007:456 és 458.), tárgyi emlékei – koporsók – pedig a jászberényi (a Jász Kerület központja) Nagyboldogasszony templom kriptájából kerültek elő (Bathó 2014:384.). A szöggel kivert jászberényi koporsók közül a legkorábbi 1788-as, a legkésőbbi 1864-es évszámot visel. A Jósa András Múzeum nagyhalászi templomásatásáról szóló beszámoló koporsóvereteket ismertet, valamint számos a 17. századra, többnyire Erdélyre és ÉK Magyarországra vonatkozó irodalmi hivatkozást közöl⁷ Pest megye két településének egy-egy leltárában található a szöggel való díszítésre utalást. Az egyik Gyón, a 18. század első felében települt (evangélikus, katolikus, református vallású, magyar és szlovák lakosságú) község (Galgóczy 1877:3555 – 356.). A hagyatéki terhek között a koporsóra vett 200 db. sárga szeg 1.15 frt-os ára szerepel, ugyanitt egy másik leltárban szintén 200 db. szeg 5 garasért (kb 0.30 frt). (Bánkiné által idézett források ennek tízszeresét, 2000 sárga szöveget említienek.) A másik falu Csomád, túlnyomórészt szintén szlovák lakosságú, evangélikus felekezetű faluban a hajadon nőnek koporsójához vásároltak Schreiber Jakab boltostól 100 szeg 30 krajcárért.

A legtöbb esetben azonban egy összegben adták meg a koporsóért kifizetett összeget. Az összeg nagyságában területi különbség figyelhető meg. Őt Dél Pest megyei településen a koporsó árában 4.00 – 6.00 forint terhelte a hagyatékokra, Tökölön 3 koporsó (kettő gyermeké) került 22.00 frt-ba, Soroksáron pedig négy esetben 10.00 – 12.50 frt-ot kellett kifizetni, Pócsmegyeren is 12.00 frt volt a költség. A megyében egyedül egy 5/8 telekkel rendelkező monori armalista nemes számára rendeltek „érckoporsót arany felirattal”.

SZEMFÖDÉL

A lórévi kereskedő Bing Salomon által „szentfödélnek” nevezett temetési kellék nem hiányozhatott egyetlen temetési szertartásról sem. Az említett kereskedő a 14 évesen meghalt fiú számára vásárolt kétféle textilt számolt el. Az egyik 1.80 frt-ba került, a másik, általa „alsó szent födélnek” nevezett három rőfnyi gyoics volt, 0.72 frt-ért. Alsónémedin 4 rőfnyi perkál volt a szemfödél, a (test) „alá való” szintén négy rőf. Csomádon a már említett „együgyű eszű” hajadonnak – úgy tűnik – nem gyári textilből készült a szemfödél: két helybéli

⁷ josamuzeum.hu/regeszet/rolunk/kutatás... letöltve 2014. 09. 21.

asszonytól vásároltak egy-egy lepedőt, ezek lehettek a halotti leplek. A szemfödél anyaga lehetett házi vászon (Csomád), vászon (Gyón) gyolcs (Monor, Ócsa) posztó (Gyón) és a már említett perkál nevű vászonkötésű – esetünkben bizonyára egyszínű – textil. A lepel színét – fekete – csak háromszor említették, bizonyára egyértelmű (a gyóni vászon is fekete) volt. Ezt a vásznat a szemfödélen kívül (harisnyával együtt) külön tételben említették, tehát valószínű a holttest alá helyezték el. Néhány Dél-Pest megyei településen a szemfödél díszítettségéről is megemlékeztek. A sima textilanyagot Örkényben „kiverték”, Alsónémedin a szélét „varrták ki”, Monoron pedig „kiszaggatták”. (Ez utóbbi bizonyítalanul olvasható.) A díszítő műveletet férfiak végezték 0.50 – 1.00 frt-nyi külön díjazásért.

SIRATÁS – TOR

Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a néprajzi szokásleírások és egyéb, szövegfoklór publikációk leggyakoribb témái közé tartozik a temetési szertartás ezen két eleme. Ezen események a szertartás során időben elkülönülve – a temetés előtt, illetve után zajlanak, itt mégis együtt tárgyaljuk, mert ismertetésünk központjában az ott elfogyasztott ételek italok állnak és a költség jegyzékek alig különítik el ezeket az eseményeket. A forrásokból következtethetően a torra többnyire főtt étel készült, míg a siratás esetében ilyenre nem találtunk utalást. (A siratáson történt fogyasztást ezért alább, az italoknál ismertetjük.)

ÉTELEK

A már többször kiemelt Csomád (a 3., a Duna bal parti csoportban, evangélikus, tót falu) az a település, ahol több hagyatéki leltár fennmaradt. Ezek közül szinte mind tett említést a halott búcsúztatását szolgáló közösségi eseményről. Nyolc esetben említik, hogy a „rokonság” számára készült a „vacsora”, „tor”, illetve néhány esetben „kar” a megnevezése a búcsúztatónak. A kar (stb.) által okozott kiadás összege 10.00 frt-tól egészen 38.00 frt-ig terjedt. (Ez utóbbi kivételes, inkább a 12 – 16 frt a jellemző.) A csomádi tor / kar / vacsora étkeiről egy esetben alkothatunk elképzelést. A többször említett hajadonnak a torára 18 font marhahúst (9 kg) 2 tyúkot, 2 icce zsírt (1,6 liter) 5 font lisztet (2,5 kg), 3 font sót (1,5 kg), 1 icce árpakását (0,84 l, mintegy 0,6 kg⁸) és káposztát (1867. december 7-én halt meg, tehát már valószínű savanyú káposztát) szereztek be. Az étel alapanyagok ára összesen 4.29 frt volt (+ a bor és a pálinka 5. 16) nagyjából megfelel a „kar” fentebb említett, részletezés nélküli költségének. A torra beszerzett élelmiszerekről hasonló részletességű számlát a már többször említett Bing Salomon adott. A 14 éves fiú (a fiú január 28-án halt meg) temetési költségei között a kereskedőtől a torra vásárolt 25 font liszt (12,5 kg), két font só (1 kg), há-

8 Az árpa hektoliter súlya (kg/hl) 63-82 kg között van, mi 72 kg-mal számoltunk. www.rs.com.nl/hu.specification.html

rom icce lencse (2,25 l mintegy 1,7 kg⁹), 3 icce bab és „*fel font Tablo oloj*” árát jegyezte fel. Hat font húsról (0.80 frt) a mézáros adott számlát.

A soroksári elszámolásból hiányzik a búcsúztatásra főzött étel elkészítéséhez beszerzett élelmiszer alapanyagok felsorolása, egyáltalán a torra történé utalás. A tor elhagyása – ha erről beszélhetünk – esetleg a helyi szokás következménye.¹⁰ Itt egy esetben a halottvivőknek kenyeret és bort szereztek be (a 14 éves lány temetésén), egy házas zsellér temetése kapcsán készült elszámolásban pedig 12 font (6 kg) sajtért kifizetett 4.80 frt-ról szóltak. (Az ára 0.40 frt/font volt, kétszerese a legdrágább marhahúsnak. (A településen ebben az időben már kiterjedt tejgazdálkodást folytattak.) A monori katona temetésével kapcsolatos költségjegyzékben a virrasztást említik, sem étel, sem ital költséget nem jeleznek. Valószínűleg a szegénység és nem a helyi gyakorlat magyarázza a tápiószecsői nő torára beszerzett szerény – kenyér 0,50 frt, egy meszely (0,42 l) vaj 0.40 frt – étkezést habár a betegsége idején 0.50 frt-ért vittek neki bort és pálinkát. Más okkal, a polgárosultság eltérő fokával magyarázható a magyartól különböző más nemzetiség körében létezett eltérő gyakorlat. Zsámbékon a 17 éves árva fiatalember temetési (torára kifizetett?) költségek a következő összegekben jelentkeztek: „11.40 frt zucker, 7.00 frt coffee, 2.00 frt reis”.

A számadások túlnyomó többségében azonban a torra beszerzett hússal találkozunk. Ez a leginkább a mézáróstól vásárolt marhahús. Ára településenként változó, 0.18 – 0.20 frt körüli. Néhány elszámolásban (Bia, Csomád, Vecsés, Tököl) 18 font (9,5 kg) vásárlásának árát jelzik. Az egymástól távoli településeken, azonos mennyiségben vásárolt, majd felhasznált hús, valamilyen egységesen kialakult, állandó felhasználási arányt is jelenthetett. (A Piliscsabán elszámolt 5,5 font borjúhús, 6 font disznóhús, 8 font marhahús, összesen 19 font hús, is erre utalhat. Itt a haláletet a téli disznóölési időszakban történt, így ezen húsféle beszerzése sem jelenthetett gondot.) Néhányszor baromfi – tyúk – is szerepel a torra elkészített húsfélék között. Egyedi jelenség, amelyet a község gazdálkodásának jellemző vonásával összefüggőnek tarthatunk, hogy a 45 éves egészszelkes tököli gazda torára ürüt vágta¹¹, a tor ezen kívüli összes költsége is igen magas, 46.00 frt volt.

A fentebb említett élelmiszerek kivül rendszeresen említenek sót, lisztet, kenyeret, egy-két esetben szalonnát, valamint „*boltbeli szereket*”. A Dél Pest megyei Pilisen a 41 éves evangélikus nő torára a „*halotti torhoz kiszolgáltattott apróságok, úgy mint só, hagyma, liszt*” mellett paprika is szerepel egyedüliként az összes megvizsgált leltárban. Pilisen tehát húspörkölt készítésével számolhatunk. Jelenleg eldönthetetlen kérdés azonban az, hogy összes többi esetben a forrás hallgat a fűszerként használt örölt paprikáról, vagy nem pörköltet, hanem más ételt készítettek.¹²

9 Hl súlya 0.75kg/liter. Izsák é. n. A bab hl súlyára nem találtam adatot.

10 A *Katolikus lexikon* (Soroksár katolikus) szerint „a halotti tor ételei is ugyanazok voltak, mint a kersztelő lakomái vagy a lakodalomé, de országszerte elmaradhatlan volt a paprikás hús és a juhhúsos kása.

A lexikon által említett ételek – paprikás hús, juhhúsos kása – az általunk vizsgált időben ország eltérő térségeiben voltak ünnepi ételek.

11 Tökölön a háromszázat meghaladó háztartás kétharmadában 4-10 juhot jegyeztek fel 1851-ben. Ez egyedi jelenség volt ekkor a megyében.

12 A korábbi évszázadokban pásztorok ételeként készített, fogyasztott gulyásos hús a 19. század dolgozat által érintett időszakában már az Alföld nagy részén az ünnepi étkezés fogása lett. Kísban 1997: 484–485.

ITALOK

Az anyaggyűjtés során feltűnt, hogy a pálinka milyen gyakran megtalálható a hagyatékok terhek között.¹³ Az adatok részletesebb értelmezése során kirajzolódott, hogy a pálinkát – valószínűleg – kizárólag a siratás alkalmával fogyasztották, esetenként nem kis mennyiségben. Bing Salomon lórévi számlája szerint „öt icze egy mesző szivo palinkát” (mintegy 4,5 liter) adott el a gyászoló családnak. Ennek mintegy háromszorosát, 15 icét (mintegy 12,5 litert) vettek a 63 éves özvegy galgahévízi katolikus férfi temetésére, iccénként 0.22 frt-ért. A virrasztáson azonban nem mindig fogyott el ekkora mennyiség. Több Pilis megyei településen (Tótfalu, Piliscsaba, Csobánka) valamint a Csepel-szigeti Ráckeven egy-két icze árával számoltak.

Bor szinte minden temetésen és toron fogyott. A lórévi kocsmáros 36 icce borról (mintegy 30 liter) adott számlát, Csobánkán az egyik, jó minőségű asztali fehér bort termelő szomszéd faluból vásároltak egy akó bort (54 liter). Dél Pest megyei, Homokhátsági falvakban (Tatárszentgyörgy, Örkény, Sári) a halottvivők számára vették a bort, Soroksáron a virrasztóknak. Vecsésen a temetési költségek között az 1 akónyi „für Wein”-re kifizetett 6.00 frt-ot jegyezték fel. A Szentendrei-sziget két jeles szőlőtermelő falujában fogyott a toron a legtöbb bor (Pócsmegyeren 1,5 akó, 81 liter, Tótfaluban 2 akó, 108 liter).

SÍRJELEK

A néprajzi irodalom egyik kiemelt kérdésköre a sírjelek kutatása, leginkább a református felekezethez köthető fejfák formai gazdagságának bemutatása, egyes díszítő elemek értelmezése. A Homokhátság református településein is többnyire fejfával jelölték a hozzátartozó nyughelyét. Ócsán bognár 1.10 frt-ért készítette el az „*emlékoszlopot*”, Gyónon 0.50 frt volt a „*fejfa*”, Monoron a koporsóval együtt 3.80 frt-ba. Alsónémedin a 72 éves, tehetős, egészszelkes gazda temetési költség elszámolásában egy „*kő fejefa*” szerepel. A készítő számlája szerint „*bizonyítom, hogy öreg Kiss Pálné nálam egy márványkő oszlopot vett*” 23 frt-ért. A Szentendrei-szigeti református Tótfaluban (Galgóczy 1877:102.) egy kiskorú (hajadon) lány „*fejfájáért*” 24.00 ft-ot fizettek, ugyanitt egy negyedtelkes gazda sírkövének felállítása 30.00 frt-ba került. A két sírjel ára arra enged következtetni, hogy a hajadon lány „*fejfája*” is kőből készült.

A római katolikusok sírjelként keresztet állítottak. A Pilis megyei Perbálon és Piliscsabán 5.00 – 5.00 ft-ba került a „*síremlék*”, anyagát nem említik, ennek ellenére kőkeresztre gondolhatunk. Részben a Pilis- és a Budai hegységben található számos kőbánya miatt, részben pedig azért, mert a térség egyik mezővárosában, Zsámbékon a 17 éves árva fiú és a szintén 17 éves árva szolgáló lány is kőkeresztet, illetve „*emlékkövet*” kapott 6.00 – 6.00 frt-ért. Pest megye néhány településéről katolikusok hagyatékáról fennmaradt számadások is kő síremlékekről szólnak: Budakeszin 14.00 frt-os „*kőkereszt*”, Ráckeven 20.00 frt-os „*sírkereszt*” állott az elhunytak fölött, Ecseren pedig 24.00 frt-os márványkő kereszt arany felirattal. A veresegyházi szabadságos huszár végrendeletileg hagyta meg,

13 Ez motiválta, hogy a tanulmány mottójaként egy másik kontinens sokban eltérő kulturál közegében megfogalmazott irodalmi alkotást közöljek.

hogy sírján kőkereszt álljon. Pest megyében tehát mind a református, mind a katolikus felekezet körében széles körben készítették kő síremlékeket.

A dolgozat rövid összefoglalásaként megemlíthetjük, hogy a 19. század közepén készült írott forráscsoport, a hagyatéki leltár számos, a mikrorégiók egyes szokásainak megkülönböztetésére alkalmas jelenséget rögzít. Ez megfigyelhető az elhunyt búcsúztatásban, ebben, az egyházi előírások által szorosan szabályozott átmeneti rítusban, illetve a hozzá kapcsolódó gyakorlatban is. A mikrorégiók nem egy esetben falvakra „esnek szét”. Ennek oka a fennmaradt források egyenetlen mennyiségében és Pest- Pilis megye történetében kereshető. Ugyanis a 18. századi újranépesedés felekezetileg és etnikailag is (ez etnikumokon belül pedig felekezetileg) rendkívül mozaikossá tette a népességet. A változatos ökológiai környezet sem ösztönözte a községek kulturálisan jellemzően körülhatárolható mikrorégióba történő egységesülését.

SZAKIRODALOM

AMADO, Jorge

1998 *Flor asszony két férje*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

2007 Dokumentumok a Jászkun kerület népének temetkezési szokásairól. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére*. Nagykőrös–Debrecen, 455–462.

BATHÓ Edit

2014 A Nagyboldogasszony templom kriptájának titkai. In: Pethő László (főszerk.): *Jászberény története a kezdetektől a reformkorig*. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 375–399.

GALGÓCZY Károly

1877 *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája*. Pest megye közönsége, Budapest.

KISBÁN Eszter

1997 Táplálkozáskultúra. In: Balassa Iván (főszerk.): *Magyar néprajz IV. Életmód*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 417–584.

KOCSIS Gyula

2014 Anyagi kultúra, társadalom és a mindennapi élet a 19. század közepén (Pest-Pilis-Solt vármegye). *Ethnographia* 125. (4) 590–604.

POZSONY Ferenc

2013 A népi kultúra területi tagolódásának vizsgálata. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica 2012–2013*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2013. 571–580.

FORRÁS

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
IV. 260. Pest-Pilis-Solt Megye, Központi Árvatörvényszék b.) iratok

INTERNETES FORRÁS

IZSÁK Zoltán

é. n. Szántóföldi növények vetőmag termesztése és kereskedelme. Elérhetőség: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szantofoldi-novenyek/ch10.html/ (Letöltve: 2014. 09. 27.)

PILLING János

é. n. A XX. század magyar nyelvű tanatológiai szakirodalmának bibliográfiája. Elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/00500/00513/00513.html> (Letöltve: 2014. 09. 16.)

josamuzeum.hu/regeszet/rolunk/kutatas/templomkutats/nagyhalasz/a-targyak-parhuzamai-es-datalasa/koporsoveretek. (Letöltve: 2014. 09. 21.)

lexikon.katolikus.hu/H/halotti9620tor.html (Letöltve: 2014. 09. 16.)

www.rscom.nl/hu.specification.html (Letöltve: 2014. 09. 27.)

www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_3/011_c_szokastemetkezes.htm (Letöltve: 2014. 09. 16.)

www.textilorszag.hu/varras-alapok/egy-kis-anyagismeret (Letöltve: 2014. 09. 27.)

FÜGGELÉK

A közlés módja: település név doboz szám / iratszám / az évszám utolsó két számjegye. Az egyes településekre vonatkozó több forrás elkülönítése „és” kötőszóval történt.

1. Pilis megyei helységek a Duna jobb partján: Bia 72/4597/67 és 117/1971/70 és 135/225/71, Budakeszi 74/5486/67, Csobánka 103/3477/69 és 103/3595/69, Kalász 108/5680/69, Perbál 64/1353/67, Piliscsaba 82/2554/68 és 101/2704/69, Pócsmegyer 84/3319/68, Tinnye 8/356/62, Tótfalu 40/3225/65 és 98/1235/69 és 110/6243/69 és 116/1873/70, Zsámbék 50/356/64 és 75/5841/67
2. Csepel-sziget falvai: Lórév 73/5156/67, Ráckeve 84/2866/68 és 87/4577/68, Tököl 15/8338/66 és 24/1022/64 és 35/5990/64
3. Duna bal parti települések: Csomád 22/59/64 és 65/1726/67 és 74/5218/67 és 81/1858/68, 81/1980/68 és 85/3384/68 és 88/4948/68 és 90/5893/68 és 92/6695/68 és 101/2656/69, Csömör 117/2330/70, Soroksár 22/143/64 és 25/1252/64 és 30/3587/64 és 32/4494/64 és 33/5377/64 és 76/5993/67 és 76/5995/67 és 99/2000/69
4. Észak Pest megyei települések: Hévízgyörk 37/565/65 és 81/2136/68, Galgahévíz 126/5530/70, Galgamácsa 15/742/63, Püspökatvan 79/1267/68, Veresegyház 51/1385/66 és 92/6880/68
5. A gödöllői dombság déli részének falvai: Ecsér 27/2018/64, Tápiószecső 1/77/68, Úri 73/4968/67
6. Dél Pest megyei települések: alsónémedi 64/1403/67, Gyón 57/1142/65 és 57/3983/66, Kakucs 98/1173/69, Monor 36/811/65 és 104/3781/69, Ócsa 16/982/63 és 71/4193/67, Örkény 25/1269/64 és 46/6310/65 és 51/922/66, Pilis 37/734/65 és 141/2977/71, Sári 53/2220/66, Tatárszentgyörgy 101/2741/69 Üllő 38/1974/65, Vecsés 33/5229/64 és 33/5233/64 és 46/6105/65 és 55/3349/66

RĂMAS BUN DE LA MORT. JELIRE, PARASTAS, SEMNE FUNERARE ÎN COMITATUL PEST-PILIS (UNGARIA) LA MIJLOCUL SECOLULUI XIX

Comitatul Pest-Pilis reprezintă o unitate teritorială multicoloră a Ungariei atât din punct de vedere confesional, cât și etnic. Grupurile confesionale și etnice sunt mixte chiar și la nivelul anumitor sate. Ferenc Pozsony, omagiatul volumului de față, a publicat nu de mult o însumare a cercetărilor din secolul XX cu privire la specificitățile culturii tradiționale ale grupurilor regionale din Ungaria. Acestea au la bază munca de teren efectuată în a doua parte a secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea. Autorul studiului de față a utilizat surse de arhivă rezultate în urma procedurilor de moștenire, testamente, inventare etc. A ajuns la concluzia că elementele ritualului funerar sunt determinate mai ales de obiceiurile religioase locale, respectiv de situația materială a moștenitorilor, și mai puțin de apartenența la un grup etnic anume.

FAREWELL TO THE DECEASED: BEWAIL, FUNERAL FEAST, TOMB SIGNS IN PEST-PILIS COUNTY (HUNGARIAN KINGDOM) AT THE MIDDLE OF 19TH CENTURY

Pest-Pilis County is a multicolored territory of Hungary both in religion and ethnic minority groups. The religious and ethnic groups are mixed even within a single village. The Hungarian ethnographer Ferenc Pozsony, welcomed by the papers in this book, published a few months ago a survey about the 20th century researches on traditional characteristics of Hungarian regional groups. The basis of these articles is the fieldwork carried out in the second half of 19th and in the 20th century. The author of this paper uses archival sources, originated in succession processes e.g. last wills, probate inventories and so on. The conclusion is that the elements of funeral rituals are mostly determined by the local religious customs and the financial possibilities of the successors than the belonging to an ethnic minority group.